

Fund & Fortid

ARKÆOLOGI FOR ALLE

NUMMER 2 · 2014

SDANYT · NYT FRA FORMANDEN · AKTIVITETSKALENDER · REJSER

SAMMENSLUTNINGEN AF DANSKE AMATØRARKÆOLOGER

INDHOLD

Sådan burde det være, Leder	3
Guld er mere værd end bronze	4
Detektorfund fra Falster	9
Fremmede økser og deres imitationer	10
Nyt fund fra den sene tragtbarererkultur	15
Oldtidsfund med X-faktor	18
Kirke Værløse Kirke	20
Ny fokus på dansk bøsseflint	24
Gummerup i solskin (Formandens klumme)	26
Årets Arkæolog og Persongalleri m.m.	27
Arkæologi på havbunden, Sjællandstræf 2014	28

Udgives af Sammenslutningen af Danske Amatørarkæologer (SDA). Bladet udsendes fire gange om året i marts, juni, september og december til alle medlemmer af SDA.

Årsabonnement på Fund&Fortid

240 kr. for abonnenter uden medlemskab af en SDA-forening eller -gruppe. 200 kr. for abonnenter med medlemskab af en SDA-forening eller -gruppe. SDA-foreninger og -grupper samt personlige medlemmer af SDA modtager Fund&Fortid som en del af medlemskabet. **Læs om medlemskab af SDA, herunder kontingentforhold, på www.arkaeologi-sda.dk**

Årsabonnement tegnes hos og betales til Karsten B. Pedersen, tlf.: 38 88 48 32, e-mail: kbp@pedersen.tdcadsl.dk, giro 877-2010, bank: reg.nr. 1551, kontonr. 8772010.

Indbetaling fra udlandet: IBAN: DK15 3000 0008 7720 10. SWIFT – BIC: DABADKKK. Husk at angive postnummer og navn på evt. medlemsforening eller -gruppe.

Redaktion

Niels Bødker Thomsen (ansvarshavende), Iben Skibsted Klæsøe, John Petersen, Niels Ishøj Christensen, Alan Tomlinson, Benny Staal og Peter Hoffmann.

Regionale redaktører

Mogens Højgaard, Klaus Thorsen, Preben Ravnsvad, Jens Kjærgaard og Knud Mølvig Bille. Korrektur: Suzanne Barry.

Layout og opsætning: Hans C. Aasted.

Tryk: Nordvestgrafik, Hjortestien 14, 4573 Højby.
e-mail: info@nordvestgrafik.dk

Hvor fotografen ikke specielt er anført, er billederne forfatterens/finderens.

Forslag til artikler, indlæg, nyheder, annoncer m.m. sendes til: Niels Bødker Thomsen, Bjørnsholmvej 44, 3500 Værløse, tlf. 44 48 18 08, e-mail: nbt@os.dk. Indsend venligst artikler og fotos i elektronisk form, på cd/dvd eller som vedhæftet fil. Illustrationer: Skarpe farvefotos som papirbilleder eller digitale billeder med en filstørrelse på min. 1 Mb. Aktuelt stof som forventes bragt i kommende numre, skal indsendes senest otte uger inden udgivelsesmåneden.

Læs i kommende numre

- Stenalderhuset ved Kollekolle, 5.500 år gammelt
- Bronzealderkeramik
- Om detektorarkæologi
- Om "Skuffefæ"
- Unikt fund af bælteplade fra bronzealderhus
- Hvad kirkegårdsmuren kan fortælle
- Huller i skafthuløkser
- Fund af jadeøkser
- Mennesket og ilden
- Nytolkning af palisaden i Jelling
- Bondestenalderens årstidsvariationer
- Elgjagt og magi
- En Brommeplads i Nordsjælland

Forsidebillede:

Den lille sengekammerat fra Falster. Foto: Nationalmuseet

Sådan burde det være

For nylig nåede følgende skrivelse via mailboksen frem til Fund&Fortids redaktion, og godt så det ud, med overskriften: X-købing får sin fortid tilbage.

Og her er hvad man kunne læse:
I en skrivelse udsendt fra København tidlig d.d. meddeler Kulturstyrelsen med ikke så lidt beklagelse de gener og afsavn, som de nye tiltag indenfor museumsvesenet i Danmark har påført mindre lokalsamfund i landet.

Her tænkes konkret på den tort, som små kommuner og lokalområder har måttet lide ved at deres kulturarv så brutalt er ført bort fra områderne og i skrivende stund ofte hensynger en kummerlig tilværelse på depoter på større museer fjernt fra fundstederne.

Ansvarshavende antikvar Dan Ejfässon, som sorterer direkte under kulturministeren kundgør med sin meddelelse til museerne og kommunalbestyrelserne i de respektive kommuner, at Kulturstyrelsen i samråd med ministeriet har udstedt et direktiv, som pålægger de arkæologiske museer i Danmark, i det omfang det er muligt i bestående, ellers i nybygninger, at etablere satellit-udstillinger af lokalområdernes forhistorie og middelalder.

Dette betyder i praksis, at hver kommune uanset størrelse pålægges at etablere et sådant arkæologisk museum, således at lokalbefolkningen og turisterne kan nyde de fund, som er gjort i lokalområdet, netop på de steder de retteligen hører hjemme.

Kulturministeriet har i denne forbindelse bevilget et beløb på 500

millioner til etablering og drift af disse museer, idet der i hvert område ansættes en konsulent, som sorterer direkte under Kulturstyrelsen. Disse konsulenter har til opgave at etablere og drive de lokale satellitmuseer.

Det tilstræbes, at der hvert år afsættes et nødvendigt trecifret millionbeløb på finansloven til den fremtidige drift af institutionerne. Idet Kulturstyrelsen og Ministeriet endnu engang beklager generne, ønskes lokalsamfundene en kommende god påske.

For godt til at være sandt

Ikke særligt langt inde i teksten blev mistænksomheden vakt. Det var simpelt hen for godt til at være sandt, og et blik på skrivelsens dato, den. 1. april, og antikvarens navn gjorde det klart at her var tale om en aprilsnar af bedste slags. Lige så hurtigt meldte skuffelsen sig, og håbet svandt om at det forslag som skrivelsen nævner, på en eller anden måde føres ud i virkeligheden nu. Men det burde nu alligevel ske!

De arkæologiske museer kunne arrangere små særudstillinger ude i lokalsamfundene og gerne i samarbejde med lokale amatørarkæologer. Dette kunne ske i banker og på biblioteker, hvor de sikkerhedsmæssige forhold er i orden. Udstillinger kunne også udføres i samarbejde med lokalmuseer uden arkæologisk ansvar. Dette kunne blive virkelighed. Og tak til Steen Agersø på Ærø for den gode aprilsnar!

Behandling af detektorfund

Til Fund&Fortids leder og artikler i forrige nummer om behandling af detektorfund er der kommet en del

interessante og gode tilbagemeldinger, som vil blive nærmere behandlet i en artikel i Fund&Fortids septembernummer. Nogle af bemærkningerne peger dog på at det allerede nu vil være en god idé kort at præcisere nogle forhold i forbindelse med detektorfund. For det første er vurderingen af detektorfund alene de arkæologiske museers opgave, og detektorarkæologerne har en moralsk forpligtelse til at udføre en omhyggelig fundberetning når de fjerner fund fra fundstederne og afleverer fundene til museernes bedømmelse. Herefter er det de arkæologiske museer der sender de behandlede og beskrevne detektorfund til Nationalmuseet, som herefter afgør om fundene er danefæ. Og endelig er det lodsejerne der 100% bestemmer hvem der må afsøge deres jorder med detektor.

Redaktionen

Guld er mere værd end bronze

eller hvad? – At arbejde med detektorfund

Introduktion

Brugen af metaldetektorer har længe været udbredt i Danmark. Antallet af detektorbrugere som afsøger markerne i hele landet, stiger stødt. Derfor er antallet af metalfund som indleveres til lokalmuseerne, også stødt stigende. Resultaterne er til at føle på. Metaldetektorbruget har igennem de sidste 30 år bidraget med værdifulde informationer der i den grad har nuanceret forståelsen af Danmarks oldtid, især perioden efter Kristi fødsel og frem. Indimellem findes der særligt flotte oldsager af guld og sølv, og disse bliver ofte eksponeret i medierne, der ikke er sene til at videreformidle historier

om guld, sølv og rigdomme fra forudoms storhedstid. Derfor glemmer man ofte de mindre prangende fund og historierne som de kan fortælle. For guld er jo mere værd end bronze ... eller hvad? Det er faktisk en sandhed med modifikationer.

Først vil jeg fortælle om detektorbrugets historie – inden for den arkæologiske videnskab. Derefter vil jeg fortælle om mit arbejde med en række detektorfund fra Vestjylland som viser at selvom pragtfund af guld og sølv er interessante, så kan små og slidte bronzefragmenter også være med til at fortælle de mest interessante historier.

Detektorarkæologien – et kronologisk overblik

De første standardiserede metaldetektorer, som udvikledes i 1940'erne, blev under Anden Verdenskrig benyttet til at afsøge områder for miner. I løbet af 1960'erne og -70'erne videreudvikledes detektortyperne, og allerede fra slutningen af 1970'erne var det økonomisk muligt for lægmand at anskaffe sig en metaldetektor. Siden da har der desværre været problemer med uetisk brug af redskabet i forbindelse med skattejagt på genstande af kulturhistorisk værdi. I 1980'erne blev metaldetektoren derfor, i arkæologiske kredse, set som djævlens eget værktøj

Fig. 1. Luftfoto af bakkedraget ved Varde Å. Foto: Lene B. Frandsen, Museet for Varde By og Omegn

og den skrupelløse skattejægers forlængede arm (Fischer 1983). I Sverige har der igennem tiden været så mange problemer at det er gjort ulovligt for menigmand at afsøge områder med metaldetektor. Også i Norge, Tyskland og England er mulighederne for almen brug af metaldetektorer yderst begrænsede. Heldigvis har håndteringen af detektorbrugen og arbejdet med de fundbilleder der blev skabt, taget en meget mere positiv drejning i Danmark. Fra 1980'erne og frem har samarbejdet mellem detektorbrugere og arkæologer i forbindelse med Sorte Muld-komplekset været forbilledligt og uden sidestykke. Sorte Muld på Bornholm er især kendt for de mange små guldgubber, som er fundet med metaldetektor. Den danske model for samarbejde inspirerede svenske arkæologer til at invitere en gruppe dygtige, bornholmske metaldetektorbrugere til Skåne i midten af 1990'erne med det formål at udveksle erfaringer og videreudvikle metoden i forbindelse med afsøgninger af centralpladsen Uppåkra. Uppåkra minder på flere måder om Sorte Muld-komplekset, og her er der også fundet et stort antal guldgubber med metaldetektor. Uppåkra og Sorte Muld kaldes gerne for centralpladser. Det skyldes at der er spor efter mange århundreders bebyggelses-, produktions- og aktivitetskontinuitet, og at pladserne har været helt centrale omdrejningspunkter for samfundet igennem store dele af jernalderen. Derfor er pladserne naturligvis yderst fundrige, og afsøgninger med metaldetektorer har givet enormt gode resultater.

Set med arkæologiske øjne er historiske og forhistoriske slagmarker en diametral modsætning til centralpladserne. De forhistoriske slag er ofte udkæmpet over ganske få dage, hvilket jo står i skarp kontrast til næsten 1.000 års bebyggelseskontinuitet. Alligevel har metaldetektor

ren haft lige så stor, hvis ikke større, betydning for forståelsen af slagmarker! Slaget ved Little Big Horn i USA, hvor general Custer faldt, er et godt eksempel på en slagmark hvor man allerede i løbet af 1980'erne brugte metaldetektoren til at nuancere forståelsen af et berømt historisk slag. Især i Tyskland har slagmarksarkæologien vundet indpas. Et glimrende eksempel er Varusslaget ved Kalkriese i år 9 e.Kr., hvor flere tusinde kampberedte, romerske legionærer blev slået tilbage af en alliance af germanske stammer under ledelse af hærføreren Arminius. Et andet eksempel er Maximinus Thrax' germanske felttog et par århundreder senere. Arbejdet med metaldetektormaterialet gør at selv øjebliksbilleder fra før, under og efter de skæbnesvangre slag kan ses med ret stor detaljeringsgrad. Vi kan følge troppernes bevægelsesmønstre, bl.a. på baggrund af fund af små metalsøm fra legionærernes sandaler som er tabt i kampens hede, og bronze-fibler der er kastet bort af de flygtende tropper for at de ikke skulle falde i fjendens hænder! Spyd og lancespidser som stadig var boret dybt ned i jorden da de blev fundet, kan fortælle os om troppernes stillinger, hvorfra begge sider har beskudt hinanden (Geschwinde et al. 2009; Roost 2009).

Det er interessant at et apparat som blev udviklet med det formål at afsøge slagmarker og minefelter i forbindelse med Anden Verdenskrig, i den grad også har vist sig effektiv i arbejdet med at belyse meget ældre konfliktsituationer.

I dansk sammenhæng er antallet af detektorfund stødt stigende år efter år, takket være konstruktive samarbejdsaftaler mellem detektorbrugere og lokalmuseer over hele landet (Henriksen (red.) 2000). På trods af at detektorbrugen blev mødt med stor skepsis i 1980'erne, så hersker der i

Fig. 2. Oval pladefibel med S-formet dyreslyng, fra yngre germansk jernalder. Foto: Lars Chr. Bentsen, Museet for Varde By og Omegn

Fig. 3. Rombisk fibel fra vikingetiden. Foto: Hemming Zaramella Hansen

Fig. 4. Trefliget spænde fra vikingetiden. Foto: Lars Chr. Bentsen, Museet for Varde By og Omegn

dag ikke tvivl om at der med metaldetektoren er indført en revolutionerende rekognosceringsteknologi, og at detektorfund er et uvurderligt arkæologisk kildemateriale.

Et studie af en detektorplads

I løbet af foråret og sommeren 2013 har jeg analyseret, dateret og kate-

Fig. 5. Ringbidsel fra vikingetiden eller middelalderen. Foto: Lars Chr. Bentsen, Museet for Varde By og Omegn

Fig. 6. Bidsel fra yngre vikingetid eller tidlig middelalder. Foto: Lars Chr. Bentsen, Museet for Varde By og Omegn

goriseret detektorfundene fra en vestjysk detektorplads. Her skal begrebet detektorplads forstås som et geografisk afgrænset område hvor gentagne afsøgninger med metaldetektor har givet afkast af et større antal metalfund fra forhistorisk til nyere tid. Fundene stammer fra et smukt bakkedrag i nær relation til Varde Å (fig. 1). Her er der i perioden fra 2005 til 2012 indsamlet godt 200 oldsager og fragmenter af metal. Disse metalfund er vidnesbyrd om menneskelig aktivitet på bakkedraget i hele det første årtusinde e.Kr. Detektorfund som findes uden nogen kontekst, såkaldte løsfund, kan være spændende nok i sig selv, men det er i mine øjne noget mere interessant at analysere detektorfund som er fundet inden for et afgrænset område. De kan fortælle meget mere end blot hvornår og hvor længe mennesker har færdedes på området. Fundene fra det vestjyske bakkedrag er nemlig udtryk for en bred vifte af forskellige aktiviteter. Nogle oldsager kan endda fortælle om social kommunikation og ønsket om at signalere kendskab og tilhørsforhold til fremmede kulturer, både på Kontinentet og De Britiske Øer.

Noget der straks står klart når man arbejder med detektorfund, er at de gør fortidsmennesket særdeles syn-

ligt. Det skyldes at en stor del af de genstande man finder med detektoren, er personligt udstyr – det vil sige genstande som har været båret og brugt i hverdagen. Dette gælder også detektorpladsen nær Varde. Her er der fundet et stort antal fibler, som er en form for dragtnåle der med variationer blev brugt igennem store dele af oldtiden (fig. 2, 3 og 4). Foruden fiblerne er der fundet fragmenter af forskellige smykker, såsom armbænke, amuletter og perler. Enkelte flotte pyntestykker fra området kan stamme fra klædedragter, fra små skrin eller fra seletøj til heste. Netop heste spillede en stor rolle igennem forhistorien og har også gjort det på den vestjyske detektorplads, især i den sidste del af vikingetiden og i starten af middelalderen. Det ses ved fund af forskellige bidsler og seletøjsbeslag. Der er stor forskel på hesteudstyrets kvalitet. Noget er meget fint, mens andet er af grovere karakter (fig. 5, 6 og 7). Det betyder formentligt at der har været fine ridedyr der har båret magtfulde krigere, men også jævne arbejds- og trækdyr på stedet.

Hvor der er mange mennesker samlet, hvor fornemme ryttere mødes og skilles, og hvor arbejdsdyr er i brug, vil der også ofte være handels- og udvekslingsaktivitet. Derfor er det ikke så mærkeligt at der er fundet

mange forskellige vægtlodder på bakkedraget (fig. 8). De blev brugt i handelssituationer da det ofte var vægtbaserede værdier man handlede med, eksempelvis ædelmetal. Der er da også fundet dirhemer, som er arabiske sølvmonter der har fundet vej til Sydsandinavien via handelsruterne langs de store østeuropæiske floder (fig. 9). Når mønterne findes i Danmark, er de derfor ofte klippet over og er halve eller kvarte. Også sølvsmykker af sydskandinavisk herkomst er ofte klippet i stykker i handelsøjemed. I nogle tilfælde kan sølvgenstande

Fig. 7. Seletøjsvedhæng formet som en fugle- eller drageklo, fra middelalderen. Foto: Hemming Zaramella Hansen

som er klippet i stykker, også vidne om metalproduktion og sølvsmedning. Der er fundet enkelte smeltede sølvdråber med metaldetektoren.

Jernudvinding har der også været på bakkedraget. Det kan man se af forekomsten af store mængder af slagge, som er et affaldsprodukt fra jernudvindingsprocessen. Fund af små varmepåvirkede og i nogle tilfælde helt smeltede bronzefragmenter viser at der har været støbeaktivitet på området. Et par af vikingetidens fibler fra pladsen er aldrig blevet gjort helt færdige (fig. 10). Måske har der været værksteder hvor man har støbt forskellige smykker og dragttilbehør?

Der er fundet en særlig interessant genstand på bakkedraget ved Varde Å som ved første øjekast mest af alt ligner en ukarakteristisk stump bronze der er lidt varmepåvirket (fig. 11). Ved nærmere eftersyn kan man se at der er folder i bronzen, og folderne minder til forveksling om en løsthængende klædedragt, evt. en toga. Bronzefragmentet kan derfor stamme fra en lille bronzestatue. Måske er fragmentet fra en itubruddt bronzestatue der er støbt i Romerriket omkring Kristi fødsel eller århundrederne efter? I Danmark findes der indimellem skrotmetal i form af itubrudte romerske bronzestatuer. Man har ønsket at smelte bronzen for at bruge metallet til at støbe lokale og velkendte – og moderne – genstandstyper (Michaelsen 2000, 113f.). Det er genbrug når det er mest interessant!

Afslutningsvist skal to små slidte bronzefragmenter nævnes. De kan også fortælle en spændende historie. Ved første øjekast ser de heller ikke ud af så meget. Der er dog tale om fragmenter af en fibeltype som der kun er fundet omkring 23 af i hele Sydskandinavien. I hel tilstand har fiblerne form som et kors, og derfor

kaldes typen for korsfibler. Da de fleste er fundet på en detektorplads ved Råhede, syd for Ribe, kaldes typen for korsfibler af Råhedetype (fig. 12 og 13). Langt størstedelen af fiblerne er fundet på Ribeeegnen, og de er formentlig blevet støbt og brugt i 800-tallets anden halvdel. Det der gør denne fibel særlig speciel, er at det er en dansk efterligning af en kontinentaleuropæisk fibeltype båret af kristne mennesker (Feveile 2011). Der er altså meget der tyder på at man på Ribe- og Vardeegnen har efterlignet og båret smykker med en kristen signalværdi i løbet af 800-tallets anden halvdel – altså nogle generationer inden Harald Blåtand gjorde danerne kristne. Det giver stof til eftertanke.

De små ramponerede fragmenter af bronze kan fortælle om en samhørighed mellem detektorpladsen ved

Fig. 8. Bronzeindfattet vægtlod af bly fra vikingetiden. Foto: Lars Chr. Bentsen, Museet for Varde By og Omegn

Varde og vikingetidens Ribe. De fortæller historien om netværk og ønsket om at signalere kendskab og kontakt til kontinentaleuropæiske kulturer og den kristne religion, før danerne – officielt – blev kristne.

Fig. 9. Fragment af en dirhem af sølv slået i Afghanistan mellem 902 og 912. Foto: Hemming Zaramella Hansen

Fig. 10. Urnesspænde fra vikingetid, som aldrig er blevet gjort færdigt. Foto: Lars Chr. Bentsen, Museet for Varde By og Omegn

Konklusion

For ganske kort at opsummere, så har detektorfundene kunnet bidrage med megen viden om livet på det vestjyske bakkedrag nær Varde Å, især i vikingetiden og den tidlige del af middelalderen. De fortæller at omdrejningspunktet for aktiviteterne var håndværk og produktion samt handel og udveksling. På bakkedraget har der formentligt stået store indhegnede gårde og små værkstedshuse. Mennesker levede og døde her. Små skibe og både har fragtet gæster langvejs fra, og de har haft spændende fremmede varer med. Møder er opstået, og venskaber og alliancer er formet og vedligeholdt – og sikkert også brudt. Man har byttet og handlet lokale varer for eksotisk import. Disse muligheder har tiltrukket mennesker fra forskellige samfundslag – både den sociale elite og jævne mennesker. Fælles for dem alle er at de har ønsket at signalere kendskab til kristne kulturer mod syd, bl.a. ved at importere, kopiere og bære de dragtsmykker som man kendte fra det kristne kontinentale Europa, dvs. dragtsmykker som ikke er lavet af guld eller sølv, men af bronze, og som er små, meget slidte og fragmenterede når

Fig. 11. Varmepåvirket bronzefragment, som kan stamme fra en romersk statue. Foto: Lars Chr. Bentsen, Museet for Varde By og Omegn

Fig. 12. Fragment af en korsfibel af Råhedetypen. Foto: Lars Chr. Bentsen, Museet for Varde By og Omegn

Fig. 13. Fragment af en korsfibel af Råhedetypen. Foto: Lars Chr. Bentsen, Museet for Varde By og Omegn

de findes med metaldetektor i dag.

Guld er mere værd end bronze, men den arkæologiske informationsværdi som kan være gemt i et lille stykke ramponeret bronze, kan være lige så stor, hvis ikke større, end tilfældet er for et smukt pragt-

fund af guld. Og det håber jeg at have vist med denne artikel.

Hemming Zaramella Hansen
arkæolog,
Sydvestjyske Museer
E-mail: hemming.zaramella@gmail.com

Detektorfund fra Falster

I september 2010 var den på det tidspunkt nyoprettede Furesø Detektorgruppe inviteret en tur til Falster, hvor et medlem af gruppen havde fået en aftale i stand med en lods-ejer. Det var min allerførste tur med detektoren, og vi havde ikke gået ret længe før detektoren gav lyd fra sig. Genstanden viste sig at være en lille bronzebuste af en skægget mand, ca. 4,5 cm høj (fig. 1). Figuren var i fin stand med tydelige detaljer, og der var almindelig enighed om at den så ny ud og altså var uden arkæologisk interesse. Lodsejeren blev spurgt om han kendte den, om den

Fig. 1.
Fundet

eventuelt kunne have siddet som pynt på en landbrugsmaskine, men nej. Men den var i hvert fald sjov, og jeg tog den med hjem.

Næsten halvandet år efter lagde den anden deltager fra Falsterturen et foto af figuren ud på et internet-forum og fandt derved ud af at der kunne være tale om en gammel sag, måske et par tusind år! Jeg henvendte mig til Hørsholm Museum – Furesø Arkæologigruppens arkæologiske “chef”. Den arkæolog som jeg talte med, var skeptisk – blandt andet opdagede hun et lille monteringshul foran, som jeg ikke havde lagt mærke til fordi det var fyldt med jord. Hun mente dog at figuren burde bedømmes af eksperter på Nationalmuseet. Det ene med det andet, så var der gået yderligere det meste af et par år da jeg i midten af februar blev ringet op af Nationalmuseets pressekontakt. Han fortalte mig at “min” figur var vurderet til at være ca. 2.000 år gammel og fore-

Fig. 2. Papposilenos. Foto: Nationalmuseet

stille den romerske satyr Papposilenos, en af vinguden Bacchus’ følgesvende. Den var anerkendt som dænefæ, og han bad om et par supplerende oplysninger til brug for en pressemeddelelse. Herefter kom fundet på Nationalmuseets hjemmeside.

Hanne Jensen
Tlf. 44 47 42 49

Den lille figur, som Hanne Jensen fandt på Falster i 2010, er et enestående fund på dansk grund. Den skaldede ældre mand er en såkaldt silen (fig. 2), et af de væsner der deltog i den græske gud Dionysos’ følge. Silenerne så ud som satyrer, men afbildedes som ældre. I den romerske kunst afbildes den gamle silen, personificeret som Silenus, oftest som fuld, gerne ridende på et muldyr og ledsagende Bacchus, vinnens gud.

Bronzesilenen er romersk og skal formentlig dateres til det 1. århundrede før Kristus. Han har oprindeligt siddet fastloddet på en romersk bænke, en såkaldt kline, den seng eller bænke romerne lå på ved festlige måltider. Helt præcist har silen fra Falster siddet nederst på

siden af sengens “hovedstøtte”, det såkaldte fulcrum. Øverst på hovedstøtten har der siddet et bronzehoved forestillende et muldyr. Silenus, muldyret og bænken, kline, er tæt knyttet til den romerske måltids- og drikkekultur.

Silenus fra Falster er det første fund af et romersk sengebeslag fra Danmark. Hvornår og hvordan silen er kommet til Falster, kan ikke afgøres. Men Lolland-Falster var et område der tidligt stod i forbindelse med Romerriget, sådan som den fornemme grav fra Hoby viser. I den romerske verden var sengebeslag som dette en vigtig handelsvare. Flere romerske skibsvrag fundet i Middelhavet har haft en last med sengebeslag. Men om Falster-silen er handlet, stjålet eller givet,

kan man kun gisne om. At der skulle have været en hel romersk seng på Falster omkring Kristi fødsel, forekommer ikke sandsynligt. På den anden side var Silenus netop knyttet til en side af romersk livsstil som man i Norden forholdt sig aktivt til, måltidet. Det viser bl.a. indholdet af Hoby-graven. Så selv om man nok ikke skal regne med hele fuldt møblerede romerske madsale i Danmark, så har den lille Silenus nok alligevel sagt falstringerne et eller andet. Og det er nok derfor at beslaget sekundært har fået et monteringshul, sådan at silen kunne sidde fast på et eller andet.

Peter Pentz
Museumsinspektør,
Nationalmuseet

Fremmede økser og deres imitationer

- nye tolkninger om landbrugets opståen i Sydszkandinavien

Indledning

I forbindelse med Nationalmuseets forskningsprojekt "Nordlige Verdener" har undertegnede i sit ph.d.-projekt fokuseret på agrarsamfundets ekspansion i Sydszkandinavien. Nogle af de foreløbige resultater præsenteres i denne artikel, som hermed bidrager til nye tolkninger om landbrugets opståen i Sydszkandinavien. I Sydszkandinavien har diskussionen om overgangen til agerbruget koncentreret sig om to hypoteser: Hvorvidt agerbruget blev indført via en større eller mindre migration af centraleuropæiske bønder omkring 4000 f.Kr., eller om der var tale om en gradvis proces som blev påbegyndt af lokale jæger-samlere i Ertebøllekulturen (5400-4000 f.Kr.) der havde kontakter med samtidige centraleuropæiske agerbrugskulturer. I denne kontinuerlige diskussion har udvekslingen af fremmede økser mellem agrarsamfund i Centraleuropa og jæger-samler-sam-

fundene i Sydszkandinavien spillet en vigtig rolle i hver af de foreslåede hypoteser.

Skolæstøksen - en prestigeøkse?

Skolæstøkserne er forarbejdet af råmaterialet amfibolit, hvis oprindelse skal søges i Tjekkiet og Slovakiet (Bernardini et al. 2013). I løbet af Ertebøllekulturen sås en stigende import i Sydszkandinavien af skolæstøkser, som viser at de formodentlig er kommet til Sydszkandinavien via de større centraleuropæiske floder (Klassen 2004). Økserne har formentlig haft en symbolsk betydning for nogle af de tidligste centraleuropæiske agerbrugskulturer, fordi de er fundet i grave og på bopladser. Skolæstøkser er derfor, ud fra etnografiske paralleller, blevet tolket som et eksempel på en udveksling af prestigeobjekter mellem jæger-samler-samfund i Erte-

bøllekulturen og de centraleuropæiske agrarsamfund (fig. 1). Ifølge teorien ville økserne kunne give en øget status til de lokale jægere og samlere i Ertebøllekulturen. Skolæstøkserne er dog ofte fundet i almindelige "affaldslag" på Ertebøllepladserne, hvorfor argumentet om at der skulle være tale om prestigeobjekter, virker mindre sandsynligt. Et andet problem med tolkningen af skolæstøkserne som prestigeøkser er at der ikke forekommer lokale imitationer. Man ville forvente lokale efterligninger hvis ejerskabet af denne type økser var forbundet med øget status. Imitationer af fremmede økser i lokale råmaterialer synes at være tilfældet for mange af de senere øksetyper i bondestenalderen. Ideerne bag skolæstøkserne som status- og prestigesymboler kan være gået tabt i et jæger-samler-kontaktetværk. Distributionen af skolæstøkserne skal nok nærmere tolkes som udtryk for en mere indirekte kontakt med agerbrugskulturer i Centraleuropa. Dette argument støttes desuden af de meget begrænsede beviser for domesticerede dyr og korn som skulle være indført til Ertebøllekulturen (Sørensen & Karg 2012). Ertebølle-jæger-samlerne har formodentlig haft deres helt egne præferencer for hvornår og hvorfor en genstandstype var forbundet med status. Skolæstøkserne blev formodentlig anvendt til specifikke funktionelle formål, som for eksempel stenkiler til udarbejdelsen af stambåde eller større hyttekonstruktioner. Dette kan forklare hvorfor mange af skolæstøkserne indeholder kraftige brugsspor på nakkeparti-

Fig. 1. En komplet skolæstøks fundet i Store Åmose på Sjælland.

Foto: John Lee, Nationalmuseet

Fig. 2. Jadeøkse (3527) og imitation af jadeøkse i flint (36729). Begge økser er fundet på Lolland eller Falster. Maribo Museum. Foto: Lasse Sørensen, Nationalmuseet

erne. Det udelukker dog ikke at nogle af de mere ubrugte skolæstøkker kan have haft en prestigemæssig betydning. Personlige forhold og præferencer imellem jæger-samlere har formentlig spillet en vigtig rolle i defineringen af hvad der blev betragtet som statusobjekter igennem Ertebøllekulturen.

Jadeøkserne og de lokale imitationer

Jadeøkserne og lokale imitationer heraf er fundet i Sydsandinavien fra omkring 4000 f.Kr., samtidig med de tidligste dateringer af domesticerede dyr og korn (Sørensen & Karg 2012) (fig. 2). Disse økser opfattes derfor ikke blot som prestige-genstande, men også som eksponenter for spredningen af agrarsamfundene. Jaden er blevet tilvejebragt fra de italienske alper og viderefor-

arbejdet på adskillige bopladser i Nordfrankrig, hvorefter de er blevet distribueret til hele Europa (Pétrequin et al. 2012; Klassen 2013) (fig. 3 og 4). Jadeøkserne kan derfor tolkes som materielle beviser på et større europæisk netværk hvori nye ideer om agerbruget kunne spredes meget hurtigt over større geografiske afstande fra de centraleuropæiske landbrugssamfund til de første bønder i Sydsandinavien. Selvom ingen af jadeøkserne i Sydsandinavien er fundet i nogen arkæologiske kontekster, viser de mange lokale imitationer deres betydning som statusobjekter. De lokale imitationer repræsenterer mange forskellige undertyper af jadeøkserne, som er forarbejdet i råmaterialer som flint, skiffer og diabas. Imitationerne er ubrugte og har ofte en længde på under 20 cm, men enkelte er over

30 cm, hvorfor der er tale om pragtøkser (fig. 5a og b).

Spidsnakkede flintøkser

Jadeøkserne blev især imiteret i flint i perioden 4300-4100 f.Kr. i de centraleuropæiske agerbrugskulturer som for eksempel Michelsbergkulturen, hvilket skabte et øget behov for flint, hvorfor der på samme tid blev etableret adskillige flintminer i Nordfrankrig, Belgien og Holland. Mine-driften satte gang i en masseproduktion af spidsnakkede økser, hvorfor distributionen af økserne kan afspejle eventuelle netværk mellem forskellige agrarsamfund (Sørensen 2012a) (fig. 6). Generelt kan de spidsnakkede økser i Sydsandinavien dateres til perioden 4000-3700 f.Kr. De spidsnakkede økser gennemgik en typologisk og teknologisk udvikling i Sydsandinavien. Type 1 har et tosidet ovalt tværsnit, mens type 2 og 3 har et tre- og firsidet tværsnit (fig. 7). Typologien understøttes af ^{14}C -dateringer fra de få kontekster hvor der er fundet spidsnakkede økser.

Distributionen af de spidsnakkede økser i Sydsandinavien viser både en kontinuitet og markante ændringer i bosættelsesmønstret i perioden 4000-3700 f.Kr. Kontinuiteten kan iagttages via de mange spidsnakkede økser som er fundet på de kystnære bopladser. Ændringerne kan iagttages via koncentrationer af økser i indlandet som for eksempel Falbygden, Skåne, Bornholm samt den nordlige del af Fyn og Vendsyssel (fig. 8). Potentialet for at finde flere af de sjældne indlandspladser fra den tidligste del af bondestenalderen afsløres nu ved distributionen af de spidsnakkede økser. Inddragelsen af disse data kan være med til at nuancere vores viden om hvor hurtigt eller hvor langsomt agerbruget blev introduceret i de forskellige regioner af Sydsandinavien.

Fig. 3. Forskellige jadeøkser fundet i Sydskandinavien. 1 og 2: Sjælland, ukendt fundsted. 3: Højgård, Tulstrup Sogn, Østjylland. 4: Danmark, ukendt fundsted. 5: Lolland-Falster, ukendt fundsted. 6: Sydfyn, ukendt fundsted. 7: Sydvestlige Skåne, ukendt fundsted. Foto: Louise Hilmar, Moesgård Museum, Aarhus Universitet. Efter Klassen 2013

Etableringen af flintminer i Sydskandinavien – en indflydelse fra Michelsbergkulturen?

Sydskandinaviske regioner med flintminer er et af de potentielle områder hvor der kan have været foregået en hurtig overgang til agerbruget. Distributionen af de spidsnakkede øks koncenterer sig især til den østlige del af Sjælland og den vestligste del af Skåne. Langs den skånske vestkyst er der fundet forarbejder til spidsnakkede og andre neolitiske øks i form af planker. Men der er også udgravet miner i Skåne ved Södra Sallerup som kan dateres til 4000 f.Kr., hvilket tyder på en systematisk produktion af spidsnakkede øks. Der har sandsynligvis også været neolitiske miner ved Stevns, men disse er bort-

eroderet af havet i løbet af forhistorien (fig. 6). Desuden er der foretaget nye ^{14}C -dateringer af minerne ved Hov i Nordjylland, som også viser minedrift fra omkring 4000 f.Kr. (Sørensen 2012b). Tilvejebringelse af flint via minedrift er en bemærkelsesværdig strategi i Sydskandinavien fordi man blot kan gå ud til stranden og finde udmærkede råemner af en usædvanlig høj kvalitet. Stranden har igennem hele jægerstenalderen været det foretrukne sted at finde flint. Plankerne der er fundet langs den skånske vestkyst, vidner om en fortsættelse af denne strategi i bondestenalderen. Minedriften skyldtes derfor ikke udelukkende mangel på flintressourcer. Derfor er det bemærkelsesværdigt at der fra omkring 4000 f.Kr. blev anlagt dybe flintminer både i Sydskan-

dinavien og England. Minedrift med anlæggelse af dybe skakter er et karakteristisk træk ved især Michelsbergkulturen (4400-3500 f.kr.), som fandt sin udbredelse i Nordfrankrig, Belgien, den sydlige del af Holland og Tyskland (fig. 6). Det er derfor sandsynligt at minedrift blev introduceret til både Sydskandinavien og De Britiske Øer via mindre grupper af pionerbønder fra den vesteuropæiske Michelsbergkultur. Måske kan anlæggelsen af minerne hænge sammen med nødvendigheden af at kunne kontrollere adgangen til flint af en høj kvalitet. At der har været et behov for at kontrollere flintressourcerne, ses på den store mængde af både spidsnakkede øks og tyndnakkede øks som er blevet udvekslet til de mere flintfattige regioner i Sydskandinavien (fig.

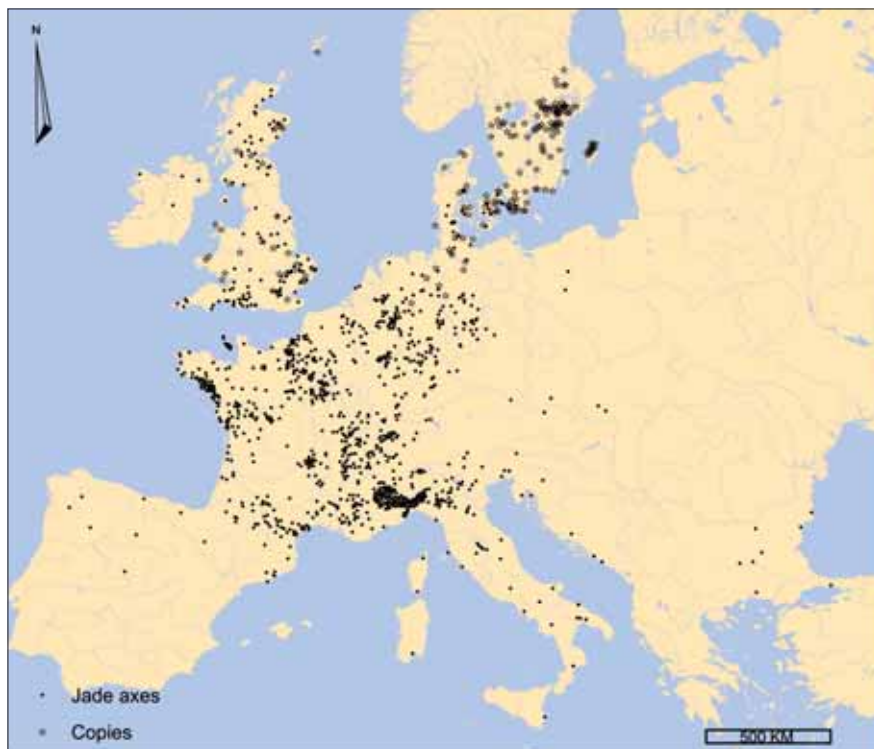

Fig. 4. Udbredelseskort over jadeøkser (prikker) og imitationer af jadeøkser (stjerner) i lokale råmaterialer i Europa. Delvis efter Pétrequin et al. 2012

8). Økserne har været vigtige til økonomiske formål såsom rydning af skov til agerbrug, men skal også ses som del af nye symbolske traditioner, hvilket blandt andet ses gennem nedlæggelser af ubrugte økser i moser. Pragtoøkserne på over 30 cm kan efter et etnografisk forbillede i Ny Guinea være eksempler på en slags ceremoni- eller brudeprisøkser, som viser udviklede netværksalliancer mellem forskellige agrarsamfund i Sydskandinavien (Højlund 1979). De udvidede sociale strukturer kan have lagt kimen til et begyndende hierarkisk agrarsamfund, som i løbet af bondestenalderen byggede de mange dysser og jættestuer der stadig er en del af vores kulturlandskab.

Nye impulser vandrer med økserne

Fundamentet til de kontinuerlige kontakter blev påbegyndt med importen af skolæstøkserne, som viser en indirekte udveksling mellem Ertebøllekulturens jæger-samlere og de centraleuropæiske agrarsamfund.

Men fundomstændighederne og brugen af skolæstøkserne i Sydskandinavien gør at de ikke kan betragtes som symboler på agrarsamfundets ideer og ideologi. Derimod indikerer de lokale imitationer af spidsnakkede jadeøkser at jæger-

Fig. 5a. Lokal imitation af en jadeøkse af typen St. Michel, som er fundet i Västra Husby Sogn, Östergötland. Historiska Museet i Stockholm. Inv.nr. 17573:7. Foto: Lasse Sørensen

samler-samfundet ønskede at ændre sig mod et agerbrugssamfund. Ideerne om de spidsnakkede økser form og symbolske betydning følger sandsynligvis med en mindre indvandring af centraleuropæiske pionerbønder, der indleder agrarsamfundenes ekspansion mod Sydskandinavien i perioden omkring 4000 til 3700 f.Kr.

Litteratur

Bernardini, F., De Min, A., Lenaz, D., Sida, P., Tuniz, C. & Montagnari Kokelj, E. 2013: Shaft-hole axes from Caput Adriae made from amphibole – rich metabasites: Evidence of connections between north-eastern Italy and Central Europe during the fifth millennium BC. *Archaeometry* 54, 427-441.

Højlund, F., 1979: Stenøkser i Ny Guineas Højland. Betydningen af prestigesymboler for reproduktion af et stammesamfund. *Hikuin* 5: 31-48.

Klassen, L. 2004: Jade und Kupfer Untersuchungen zum Neolithisierungsprozess im westlichen Ostseeraum unter besonderer Berücksichtigung der Kulturentwicklung Europas 5500-3500 BC. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter*, Århus.

Klassen, L. 2013. Axes of Alpine jade from southern Scandinavia and northernmost Germany. *Danish Journal of Archaeology* 2013, 86-89.

Fig. 5b. Lokal imitation af en jadeøkse i flint af typen St. Michel, som er fundet på Sjælland (A4476 Nationalmuseet)

Pétrequin, P., Cassen, S., Errera, M., Klassen, L., Sheridan, A. & Pétrequin, A.-M., 2012: Jade. Grandes haches alpines du Néolithique européen. V^e et IVe millénaires av. J.-C. Tome 1 & 2. Presses universitaires de Franche-Comté.

Sørensen, L., 2012a: Pioneering farmers cultivating new lands in the North. The expansion of agrarian societies during the Neolithic and Bronze Age in Scandinavia. Northern Worlds – Challenges and solutions. Gulløv, H.C., Toft, P.A. & Hansgaard, C.P. (red.), Report from workshop 2 at the National Museum: 87-124. Kan downloades: <http://nordligeverdener.natmus.dk/om-nordlige-verdener/publikationer-og-rapporter/>

Sørensen, L. 2012b: Fremmede økser som sædekorn for neolitiserende – Agrarsamfundenes ekspansion mod Sydskandinavien. In: F. Kaul/L. Sørensen (red.): Agrarsamfundenes ekspansion i Norden – symposium i Nordlige Verdener. Nationalmuseet (København) 8-30. Kan downloades: <http://nordligeverdener.natmus.dk/om-nordlige-verdener/publikationer-og-rapporter/>

Sørensen, L., 2013: A Critical Approach towards Jade Axes in Southern Scandinavia. Danish Journal of Archaeology 2013, 82-85.

Sørensen, L. & Karg, S. 2012: The expansion of agrarian societies towards the North – new evidence for agriculture during the Mesolithic/Neolithic transition in Southern Scandinavia. Journal of Archaeological Science 2012. Kan downloades på: http://www.uni-kiel.de/landscapes/allgemein/download/calendar/2012_Soerensen_Karg_2012_JAS_Meso-NeoTrans-SouthScand.pdf

Vang Petersen, P., 1993: Flint fra Danmarks oldtid. København.

Lasse Sørensen
Ph.d.-stipendiat
Forsknings- og Formidlings-
afdelingen
Danmarks Oldtid

Nationalmuseet

Frederiksholms Kanal 12

DK-1220 København K

E-mail: lasse.soerensen@natmus.dk

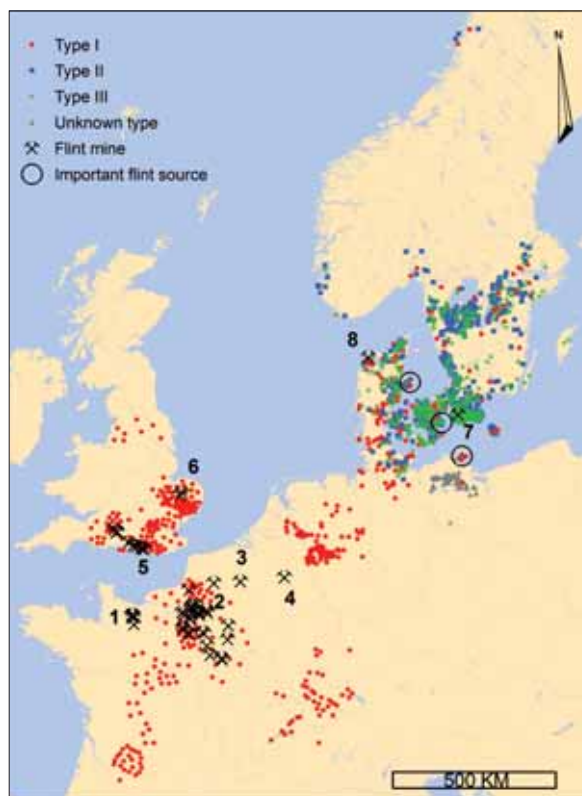

Fig. 6. Udbredelseskort over spidsnakkede økser (type 1, 2 og 3) af flint og miner fra bondestenalderen i Vesteuropa. 1. Ri. 2. Jablines. 3. Spiennes. 4. Rijckholt. 5. Cissbury. 6. Harrow Hill. 7. Sallerup. 8. Hov

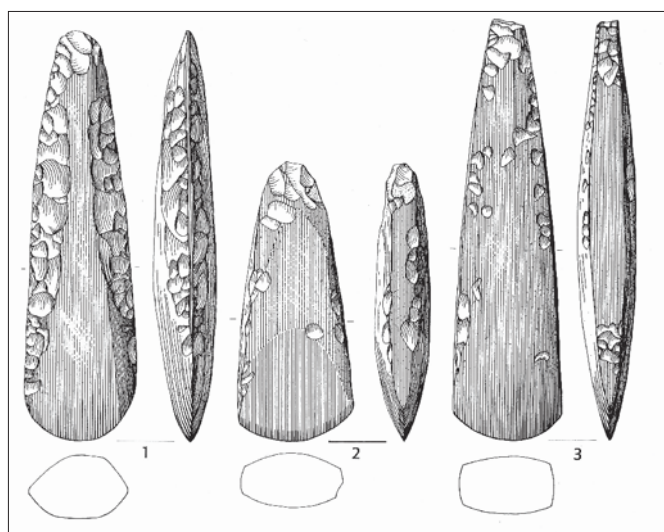

Fig. 7. De forskellige typer (1, 2 og 3) af spidsnakkede økser i flint. Efter Vang Petersen 1993

Fig. 8. Udbredelseskort over de spidsnakkede økser (type 1, 2 og 3) af flint i Sydskandinavien

Nyt fund fra den sene tragtbægerkultur

– gjort i den sydlige del af Ekkodalen på Bornholm

Fig. 1. Bøgeholm set mod nordøst. Ekkodalen ses til venstre

Den 16. april 2012 var undertegnede Mogens Jensen og Pernille Finne på rekognoscering i den sydlige del af Ekkodalen, Åker Sogn, beliggende i den sydlige del af Almindingen på Bornholm. Jeg havde engang fået et kort hvorpå det var markeret at der var fundet flint ude i den nordøstlige del af Vallengårdsmosen tæt på den sydlige del af Ekkodalen. Vi ville derfor undersøge stedet for at se om det passede at der var flint på stedet (fig. 1).

Bøgeholm

Det viste sig at stedet var et lille bakke- og klippedrag der i oldtiden havde været en lille ø, som havde været 80 meter lang og 50 meter bred. Øen har dengang hævet sig ca. 3 meter over vandspejlet i en oldtidssø. Stedet kalder vi Bøgeholm fordi der vokser mange store bøgetræer. 75 meter mod nordvest ser man Ekkodalens klipper rejse sig med Dronningestenen (en vandreblok) liggende øverst på klippekanten.

Øen har ligget for enden af en landtange der fra nord har raget ud i

mosen/søen, kun adskilt af en 40 meter bred kanal. Landtangen har selv været en ø i oldtiden. Den er i dag et stort klippedrag og hedder Rævekulebakke. Stedet vi undersøgte, var som sagt en bøgeskov med sparsom undervækst. Der var ikke mange muligheder for at gøre fund på stedet uden gravemaskiner, men der hvor oldtidssøens østlige brink har været, fandt vi tre rodvæltetere/vindfælder hvor skovjorden var blottet, og dem besluttede vi os for at undersøge. Med de bare hænder skrabede vi jorden væk fra den ene trærod, og hurtigt var der gevinst. Pernille fremdrog en retoucheret flækkekniv (fig. 2), og jeg fandt et håndstort stykke keramik (fig. 3), begge fra den sene tragtbe-
gerkultur.

Fig. 2. Det første fund, en retoucheret flækkekniv

Fig. 3. Det andet fund, keramik fra den sene tragtbe-
gerkultur

Efter en time var vi nødt til at standse da solen var ved at gå ned, men vi havde da fundet adskillige stykker flint og keramik, og vi besluttede at fortsætte næste dag. Ejeren, Troels Møller, samt hans far, den tidligere ejer, Anker Møller, blev underrettet om fundet.

Den 17. april var vi igen på Bøgeholm. Efter en time havde vi fundet en fin B2-skaftungepil (fig. 4) og et stykke fladt keramik, der viste sig at stamme fra en lerskive med ornamentik bestående af cirkler og halvcirkler = solmotiver (fig. 5). Liggende lerskiver er der fundet ved Vellenså i Nylars Sogn, på Vasegård

Fig. 4. Skaftungepil

i Åker Sogn, ved Limensgård i Åker Sogn, på Rispebjerg i Pedersker Sogn og på Grødbygård i Pedersker Sogn, alle steder på Bornholm. Tilsvarende lerskiver er der ligeledes fundet en håndfuld af i det sydlige Sverige.

Vi kontaktede min tidligere chef, museumsinspektør Finn Ole Nielsen, Bornholms Museum, og meddelte fundet. Et kvarter senere var Finn Ole ankommet og besøgte fundene. Finn Ole Nielsen besluttede at vi kunne fortsætte undersøgelserne, og da undertegnede forfatter var gået på pension fra stillingen som museumsassistent på Bornholms Museum, blev vi enige om at Finn Oles assistent, arkæolog Michael Thorsen, Bornholms Museum, blev tilknyttet projektet.

Udgravning og fund

I løbet af året 2012 og 13 blev der gravet af Pernille Finne og underteg-

Fig. 7. Pernille Finne i udgravningsfeltet

Fig. 5. Fragment af lerskive fra Bøgeholm med solmotiver

nede (fig. 7) samt nogle dage også af Lene Elling fra Hundige (fig. 8).

Der fremkom to halve slibesten. Den ene slibesten måler 25x15 cm og er 12 cm høj og er beregnet til stenøkser. Den er ganske flad på slibefladen og må være brugt til slibning af tyknakkede økser af B-typen. Det passer udmærket med de øksefragmenter der er fundet på stedet, som er med flad slibning. Den anden slibesten er til tværøkser med hulslibning og måler 15x14x5 cm. Vi håber at de manglende halvparter dukker op, så slibestenene kan fremstå som hele.

I den gamle søbrink/skrænt, der falder brat en ½ meter og derefter flader ud mod øst, blev der frilagt et stenlag der sikkert er udsmid fra en rydning inde på øen. Et fragment af en gruttesten blev fundet nær disse sten. Rydningsstenene og gruttestenen antyder at stenalderfolket har dyrket jorden inde på øen.

I et sort affaldslag i brinken fandt vi store mængder af knoglemateriale, hvoraf langt det meste var brændt, men en halshvirvel fra en okse eller en kronhjort var ikke brændt. Et par andre knogler var også ubrændte. Knoglerne var alle fra pattedyr, herunder svin, får, ged og okse. Ingen fugleknogler er fundet. En del af knoglemateriale er gennemset af Kristian Murphy Gregersen fra Statens Naturhistoriske Museum (Hantager det forbehold at materialet er

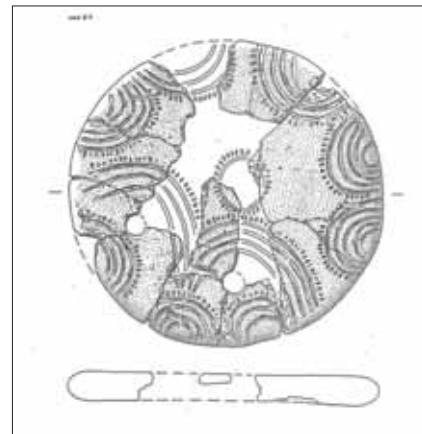

Fig. 6. Lerskive fra Vasegård, Bornholm. Tegning: Eva Koch

beset under feltforhold – resultatet kan være anderledes når knoglematerialet bliver nærmere studeret). To stykker knogle fra hornbasen fra formodentlig ét rådyr og en tandemalje fra en hel tand samt en del emaljefragmenter fra kindtænder tilhørende en okse (Kristian Murphy Gregersens vurdering ud fra et billede) blev også fundet i affaldsgruben. I alt er der fremdraget 1,2 kg knoglemateriale på de 12 kvadratmeter der er åbnet. Desuden er der fundet 2,8 kg flint, 97 stk. øksefragmenter, 16 skrabere og 1,9 kg keramik, hvoraf en del har trekantornamentik. To halve knusesten med fordybning til tommelfingeren er ligeledes fundet.

Fig. 8. Lene Elling i gang med at solde jord

Fire skafttungepile (fig. 4, 9, 10, og 11) og en retoucheret flækkekniv (fig. 2) er fundet på feltet, heraf en lidt skæv skafttungepil (fig. 9) der ud fra formen og størrelsen kan dateres til ca. 2700 f.Kr., en såkaldt C-pil. En af pilespidserne er en mærkelig knækket skafttungepil med retouche på den ene side (fig. 10), og en anden er en knækket flad pilespids der minder om en mikrolit (fig. 11), men som er fra samme periode som de andre. Disse tre spidser blev fundet tæt over og i stenlaget i den gamle søbrink. En mikrolit fra Maglemosekulturen fremkom i det nederste lag i et felt der i oldtiden har ligget to meter ude i søen på ca. en halv meters dybde. Hvorvidt Maglemosefolket også har boet på øen, eller at fundet af mikrolitten skyldes at de har brugt øen som jagtplads, er endnu uvist, men kun 200 meter fra øen på højdedragene over Ekkodalen findes der flere bopladser fra Maglemosekulturen, så det er nærliggende at antage at de har færdedes på Bøgeholm i deres daglige gøren.

18 stykker keramik tilhørende omtalte lerskiver med solsymbol-ornamentik blev den følgende tid fundet i feltet, således at der nu i alt er 19 fragmenter. Keramikstykkerne har forskellige mønstre – i alt er der mønstre fra 7 forskellige lerskiver, og vi håber at de manglende stumper bliver fundet, så alle 7 skiver kan blive samlet.

Tidligere fund

Efterfølgende har det vist sig at det kort jeg havde, med markering af hvor på lokaliteten Bøgeholm der var fundet flint, stammede fra lærer J. A. Jørgensen i Ibsker. Han var initiativtager til oprettelsen af Bornholms Museum i slutningen af 1800-tallet. For hundrede år siden var han på besøg i Ekkodalen og havde observeret at der blev plantet bøgetræer i den sydlige del af dalen, og at arbejderne ofte fremdrog flint og keramik, noget af det med ornamentik. Et af disse keramikfragmenter fra et tragtbæger har han tegnet og noteret at det er fundet på Store Egeholm. Et andet sted har han noteret at det er fundet på Lille Egeholm, og det er derfor usikkert hvor han har fundet keramikken. Denne oplysning var kendt på Bornholms Museum, og museumsinspektør Finn Ole Nielsen har ment at keramikken stammede fra det nuværende Egeholm, der ligger 250 meter syd-sydøst for Bøgeholm ude i den forhenværende mose/sø. Jeg tror nu at stedet som J. A. Jørgensen kaldte Store Egeholm, er det sted vi nu kalder Bøgeholm samt Rævekulebakke. Begrundelsen er at de bøgetræer der står på Bøgeholm, netop er ca. 110 år gamle, og at nogle af de keramikstykker med ornamentik vi har fundet på Bøgeholm, er identiske med J. A. Jørgensens hundrede år gamle tegninger af den keramik han fandt. Jeg mener derfor at det er lærer J. A. Jørgensens lokalitet vi har fundet.

Afslutning

Det ser ud til at stedet har været benyttet i en relativt kort tid – vi regner med omkring 100-200 år i perioden omkring 2900-2700 f.Kr. Hvis stedet kun er brugt en gang, er pladsen formodentlig meget ren for andre perioders forstyrrelser og vil derfor være en unik lokalitet at lave større undersøgelser/udgravninger på.

Udgravningen vil fortsætte i 2014.

Mogens F. Jensen

Forhenværende museums-assistent, i samarbejde med cand.mag. Michael Thorsen, Arkæologisk afdeling, Born-

holms Museum, og Pernille Finne, Allinge, Bornholm.

E-mail: helleristning@mail-online.dk

Tlf. 40 35 45 14

Fig. 9. Skæv skafttungepil

Fig. 10. Knækket skafttungepil med retouche på den ene side

Fig. 11. Knækket skafttungepil der minder om en mikrolit

Oldtidsfund med X-faktor

Fig. 1. Spidsvåben med X-faktor fra Villy Falks samling

I disse X-faktor-tider kan det næppe undre at vi i Redaktionen ved et redaktionsmøde med et glimt i øjet fabulerede lidt over det tidstypiske X-faktor-begreb. Har amatørarkæologien, har fortiden og ikke mindst har Fund&Fortid X-faktor? Og i givet fald kunne man så gøre noget for at opnå eller øge graden af X-faktor? Redaktionen var dog ikke i tvivl om at oldtidsfund kunne have X-faktor. Redaktionen havde netop læst Hanne Jensens artikel om en bronzefigur der forestiller en lille munter og tilsyneladende fortrukket sengekammerat, og alle var enige om at her var der virkelig tale om en genstand med X-faktor. Sengekammeraten er omtalt i dette nummer af Fund&Fortid og har måske siddet på sengestolpen af en

seng på Falster i romersk jernalder for omkring 2.000 år siden!

Oldtidsfund med X-faktor

Hvad giver en oldsag X-faktor? Med de optrædende i X-faktor-udsendelserne i tankerne kom Redaktionen frem til en række forhold som vigtige karakteristika eller krav til en given oldsag. Det kunne være en kombination af forhold som: sjælden, ualmindelig, kæmpestor, lille, smuk eller grim, tidens påvirkning i form af patinering og lignende, en spændende fundhistorie eller historie, usædvanlig anvendelse, som for eksempel gældende for et fallosymbol af flint, håndværksmæssig kvalitet med videre. Alle mente at når de så en oldsag med X-faktor, var de ikke i tvivl, men at det nok

var forskelligt fra person til person! På dette grundlag besluttede Redaktionen fremover som forsøg at vise og fortælle om oldtidsfund med X-faktor i Fund&Fortid.

Hermed inviterer Fund&Fortid vore læsere til at indsende historier om oldtidsfund med X-faktor, og Redaktionen kommer her med et første bud og eksempel. På vore museer og i private samlinger ligger der mange oldsager med X-faktor, så kom frit frem!

Spidsvåbenet fra Stenhuset i Kvinderup

Redaktionen kontaktede Villy Falk, tidligere og i mange år formand for SDA, for at få en aftale om at besøge de fine arkæologiske samlinger i Stenhuset i Kvinderup og finde en oldsag med X-faktor. Vi var naturligvis meget velkomne, og da Redaktionen dukkede op, var der serveret kaffe og kage i rummet med samlingerne. Samlingerne, der først og fremmest indeholder meget interessante oldsager fra de allertidligste tider og fra mange lande, men også

Fig. 2. Spidsvåben med X-faktor fra Villy Falks samling

Fig. 3. Spidsvåben fra Kongemosekulturen fra Nationalmuseets udstilling Danmarks Oldtid

mange danske fund, er imponerende og altid et besøg værd.

Vi var enige om at vælge en genstand blandt de danske oldsager og som udgangspunkt vælge ti genstande. At vælge mellem de mange genstande var en interessant proces hvor oldsagerne gav deres tavse optræden, og med god hjælp fra Villy, der engageret fortalte om oldsagerens historie. Det endelige valg blev et stort, såkaldt spidsvåben fundet af Villys oldefar ved Tissø. Villy fortalte at spidsvåbenet lå fremme i stuen, og at det virkede meget stort og imponerende på en lille dreng. Spidsvåbenet er knap 36 cm langt og tangerer således længden af de længste kendte spidsvåben i Danmark (fig. 1 og 2).

Så kaldte spidsvåben

I litteraturen er spidsvåben blandt andet beskrevet således: Slanke, to- eller tresidede, spidst tilhuggede flintstykker. I modsætning til borene

har spidsvåbnene oftest den største tykkelse omkring midten, idet nakken i reglen er ret tynd, undertiden spids, og ofte er stykket lidt krummet i længdeaksen. Længde op til 36 cm. Antagelig skæftet som våben, enten som spidsøkse vinkleret på et skaft eller, for de mindre to-sidede stykker, som spydspidser. Enkelte har ved nakken en afsats for en surring. Forekommer, om end ikke særlig talrigt, i alle mesolitiske kulturer (jægerstenalder) i Danmark, Sverige, Norge og Nord- og Midt-tyskland. De store og sjældne spidsvåben som Villys og som er fundet i Danmark, vurderes at stamme fra Kongemosekulturen for omkring 8.000 til 7.000 år siden. Længde 25-36 cm. Antagelig anvendt som spidsøkser eller hakker (fig. 3). Anvendelse som fallossymboler er også foreslået.

Efter et interessant og vellykket besøg er Redaktionen overbevist om at Villy Falk også har X-faktor (fig. 4).

Et besøg i Stenhuset kan varmt anbefales, ikke mindst på grund af den engagerede rundviser!

Redaktøren

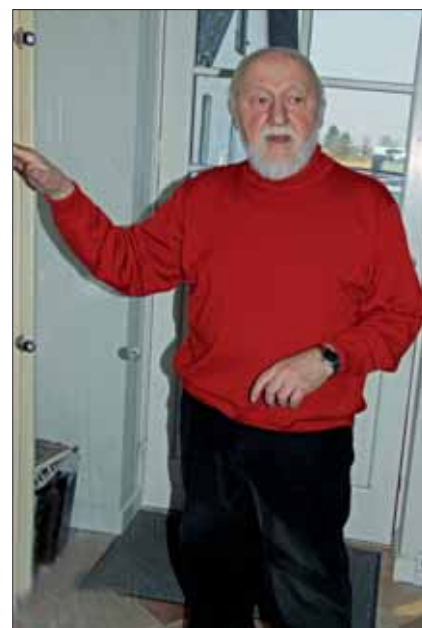

Fig. 4. Villy Falk viser rundt og fortæller

Kirke Værløse Kirke

Unseelige spor fra reparationer og vedligehold samt bygningsdetaljer fortæller historie

For tiden er der opstillet et stillads omkring tårnet på Kirke Værløse Kirke. Sådan har der med jævne mellemrum siden tårnets opførelse i 1400-tallet kunnet ses stilladser som muliggør restaurering og vedligehold, men som også kan give ly for håndværkerne og beskytte det friske murerarbejde mod vejrliget (fig. 1).

Den opmærksomme iagttager og især mureren der arbejder på kirken, vil se og forstå sporene fra tidligere håndværkeres arbejde samt observere bygningsdetaljer – spor og detaljer som fortæller om et meget gammelt og traditionsrigt håndværk, og som fortæller om sognets ældste bygnings udseende og pasning gennem knap 900 år.

Her i artiklen ser vi på bygningsdetaljer og nogle af tidens vedligeholdelsesspor og lader iagttagelserne fortælle historie. Artiklen er fra årsskriftet Witherløse 2012 for Værløseegnens Historiske Forening.

Om stenkirken opførelse

Kendskabet til kirkens ældste kalkmalerier sandsynliggør at kirkens ældste del, den romanske stenkirke, blev opført midt i 1100-tallet eller måske lidt tidligere. Stenkirken efterfulgte en trækirke. Trækirken fra vikingetid blev påvist af Nationalmuseet ved museumsinspektør Olaf Olsen i forbindelse med en udgravning af kirkeskibets gulv i 1956. I 1400-tallet blev tårnet opført, og i den forbindelse sløjfede man den romanske kirkes flade træloft og forsynede kirkeskibet med kupler eller hvælv (fig. 2). Til sidst er kirkens våbenhus blevet opført omkring år 1600 på kirkeskibets sydside (fig. 3).

Den første stenkirke er opført af mark- og kalksten, hvor de fleste er kløvede og tildannede. Stenene må formodes at være opsamlet på markerne i området omkring kirken. De mange forskellige marksten eller stenarter er kommet med isen fra det sydsvenske og baltiske område. Under et af vinduerne i stenkirken

Fig. 2. Kirkens loft med hvælv

Fig. 3. Kirkens våbenhus

mod syd sidder for eksempel en porfyrisk granit (fig. 4), til venstre herfor sidder en sribet gnejs, og over gnejsen sidder en mørk basalt.

Ved at opføre stenmuren med sten i forskellige størrelser, farver og i forbandt har bygmesteren ikke blot opnået en meget smuk mur, men også en mur med stor styrke (fig. 5). Murværket på den ældste stenkirke er for nylig blevet renoveret, og de nye fuger er meget præcist udført og glatte (fig. 5). Et indtryk af de oprindelige stenvægges udseende får man ved at betragte stenmuren indvendig i den nederste del af tårnrummet, hvor kirkeskibets stenmur, der oprindeligt var en ydermur, indgår i tårnvæggen. Her er der tale om et groft fuge- og murerarbejde (fig. 6). Et par steder har mureren dog ved murens opførelse som udsmykning markeret fugerne ved at trække en streg i den våde kalkmørtel (fig. 7).

Kirkens tårn og våbenhus er opført

Fig. 1. Kirke Værløse Kirke set fra nord med stilladser ved tårnet

Fig. 4. En porfyrisk granit

Fig. 5. Den ældste kirkes smukke murværk af kløvede sten

Fig. 6. Det oprindelige udseende af den ældste kirkes ydermur, nu en mur i tårnrummet

Fig. 7. Det oprindelige udseende af den ældste kirkes ydermur med afmærkning af fuger

Fig. 8. En teglsten med fingeraftryk fra æltning og formning af stenen

af det vi i dag kalder munkesten. Munkene selv kaldte stenene teglsten. En munkesten har normalt målene 28x12x8 cm. Mursten i dag har målene 21,5x10x5 cm. De gamle sten er håndlavede og håndstrøgne. På en knækket munkesten fra kirken kan man tydeligt se fingeraftrykkene fra æltningen som hulrum i stenen (fig. 8). Munkestene er ikke brændt lokalt, men er bragt til fra et nærliggende teglbrænderi. Indvendigt i tårnet er fundet to sten med samme bomærke (fig. 9), og i den vestlige, indvendige kirkemur ved tårnet er fundet to rosetter (fig. 10). Det er sjældent at man finder sådanne bomærker eller rosetter på munkestene. Ofte finder man dyrespor på den flade side af kirkens munkesten, afsat mens stenene endnu var bløde og lå til tørring. I en af kirketårnets fuger kan man tydeligt se et spor fra en stor hund eller ulv (fig. 11).

Kalkmørtelen har man fremstillet af læsket kalk, som formentlig er brændt på stedet. Her er tale om en grov mørtel med store sten og trækulstumper (fig. 12). Mørtelen hærtnede ved indvirkning af luftens kultveilte, en hærtning der tog tid. De gamle vandrette fuger i tårnet er udformet med et trekantet profil, hvor den øverste flade er gjort glat, mens den underliggende vandrette flade er ru og porøs. Den glatte eller glittede flade har afvist vandet fra fugen og ned på den ru overflade, hvor vind og træk har tørret fugen (fig. 13). Den ru underdel vil tillade at der kommer luft til fugen, så den kan hærtnede hurtigt. De lodrette fuger har en lodret ridse i fugens midte (fig. 13). Dette får fugerne til at hærtnede så de ikke knækker på tværs og bliver utætte. Når mureren i dag udfører fuger, bliver der anvendt samme type mørtel som i middelalderen, og fugerne bliver udformet som beskrevet ovenfor med et trekantet tværsnit (fig. 14). Det er

vigtigt at anvende de gamle teknologier. Anvendes nye metoder, kan man for eksempel let ændre på hvordan fugten bevæger sig gennem murværket, og det kan medføre skader som kan være ødelæggende, og som det er bekesteligt at rette op på og udbedre.

Sporene fortæller om vedligehold samt om skiftende udseende og mode

Ser man på den nederste del af tårnet udvendig mod vest, kan man overalt se at munkestene er behuggede med riller (fig. 15). En håndværker har riffelhugget teglstene. Stilfænomenet er kommet fra Italien, hvor man indtil omkring år 1250 riflede teglstensmure. Italienerne gjorde det af kosmetiske årsager for at efterligne behugnings-sporene som fandtes på de tilhuggede sten af kalk og bjergart, som teglstene afluøste. Denne stil kom også til Danmark, og efter tårnets opførelse i Kirke Værløse har en bygmester holdt den gamle skik i hævd. Riflingen er sket med en murhammer (fig. 16). Riflingen fortæller at tårnet oprindeligt stod med nøgne murstensvægge, som man herefter riflede.

Omkring år 1600 blev våbenhuset bygget ved den oprindelige mandsdør i den gamle stenkirke, og den nordvendte kvindedør modsat mandsdøren blev lukket. På loftet over våbenhuset kan man se hvordan stenkirkens udvendige overflade så ud da våbenhuset blev bygget (fig. 17). Figuren viser at stenkirken var forsynet med et tyndt lag puds for at udligne ujævnheder, at den pudsede overflade har været kalket med forskellige rosa farver, og at stenkirken var kalket hvid da våbenhuset blev bygget. Oprindeligt stod den ældste stenkirke som den står i dag, med de smukke stenmønstre og farvespil.

Fig. 9. Et fabrikmærke

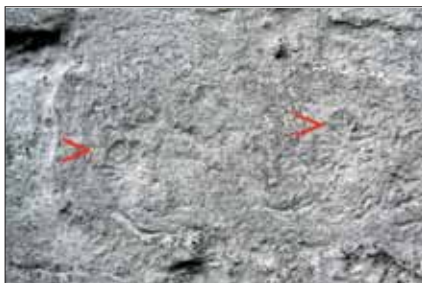

Fig. 10. En roset

Fig. 11. Dyrespør på stenen ses inde i fugen

Fig. 12. Spor af trækul i fugen

Fig. 13. Gammel mørtelfuge med trekantet tværsnit i de vandrette fuger og lodrette indridsninger i de lodrette fuger

Fig. 14. Moderne fuge udført som de gamle fuger med trekantet tværsnit

Fig. 15. Riffelhuggede teglsten

Fig. 16. Riffelhugget sten. De indhuggede riller har samme længde som murhammernes ægbredde

Fig. 17. Fra våbenhusets loft. Man kan se kirkeskibets ydervæg som den så ud da våbenhuset blev bygget

Fig. 18. Marksten med røde og hvide kalkspor

Fig. 19. Røde og hvide farvespor

Fig. 20. Farvespor på tårnets ydermur over tårnets dør

Fig. 21. Munkesten med rød farve fra det nederste tårnrum

Fig. 22. Stilladshuller i tårnrummet

Fig. 23. Nu lukket stilladshul i tårnets ydermur

Fig. 24. Måske fabrikationsmærke forne-
den på tårnets vestfacade

Fig. 25. Måske fabrikationsmærke over
tårndøren

Fig. 26. Signatur

Fig. 27. Signatur

Fig. 28. Årstallet 1920

Ved et nøjere eftersyn af markste-
nene på den ældste stenkirke kan
man i fordybninger i stenene finde
de samme farvespor som på loftet i
våbenhuset (fig. 18 og 19).

Undersøger man tilsvarende mun-
kestenene udvendig på tårnet, fin-
der man tilsvarende farvespor og
rester af en berapning, som er et
tyndt pudslag udført som underlag
for kalkningen (fig. 20). Indvendig
i tårnet er der tilsvarende spor (fig.
21). Disse farvespor viser at det på
et tidspunkt efter år 1400 er blevet
mode at kalke kirkerne røde. Først
mørk rød og siden med lysere røde
farver. På et tidspunkt skiftede far-
ven til hvid, og sådan kalkede og
vedligeholdte man formentlig kirken
op i det 19. århundrede. Sådan ser
mange landsbykirker ud i dag.

I dag fremstår hele stenkirken med
de oprindelige stenoverflader, og
kun den opmærksomme iagttager
kan aflæse de uanseelige spor der
fortæller om kirkens skiftende udse-
ende gennem tiden.

Hver gang håndværkerne har skul-
let vedligeholde kirken og i den for-
bindelse kalke tårnet udvendig og
indvendig, har håndværkerne måt-
tet rejse stilladser. Overalt i kirkemu-
ren ser man stilladshuller som blev
brugt fra gang til gang (fig. 22). I
stilladshullerne lå der blot en løs
sten. Lodret ligger stilladshullerne
med 110 cm's afstand (fig. 22). Da
man byggede tårnet, har det været
en praktisk højde når man skulle
håndtere de tunge munkesten.
Håndværkerne har formentlig haft
stilladserne liggende i tårnrummet
og har meget hurtigt kunnet rejse et
stillads. I dag er stilladshullerne luk-
ket (fig. 23), og nu anvendes kun
moderne metalstilladser godkendt af
Arbejdstilsynet.

Forskellige steder på tårnets facader
er der indridset mærker og initialer.

Fig. 29. Sladre hul i kirketårnet som afslø-
rer utætheder i tårnets tag. Hullet sidder
mellem tårnvæggen og kuplen i tårnet

Nogle mærker kan være udført før
munkestenene blev brændt (fig. 24
og 25), mens andre er initialer eller
mærker der er påført efterfølgende.
Her kan være tale om datidens graf-
fiti eller en hilsen fra en bygnings-
håndværker til en senere kollega
(fig. 26 og 27). Et enkelt årstal,
1920, er måske indridset i forbin-
delse med at Sønderjylland kom til-
bage til Danmark i 1920 (fig. 28).
Årstallet fortæller ligeledes at kirke-
tårnet formentlig ikke længere var
berappet og kalket i år 1920. Der er
ikke mange initialer på tårnet. Dette
kan måske tydes som at man har
haft respekt for eller forbundet over-
tro med kirken og kun ridset i tårnet
med en god hensigt. Det kan natur-
ligvis også skyldes at stenene har
været hårde at ridse i.

Et såkaldt sladre hul er en direkte
hilsen og hjælp fra de gamle hånd-
værkere til efterfølgende kollegaer
(fig. 29). Hvor kuplen i tårnet støder
sammen med væggen, er der hug-
get et lille hul. Er der hul i taget, og
det regner ind i tårnet, vil vandet der
falder på kuplen, blive afledt til hul-
let og via hullet løbe ned på væggen
i det nedenfor liggende rum og her-
ved sladre om hullet i taget.

Niels Bødker Thomsen
E-mail: nbt@os.dk

Ny fokus på dansk bøsseflint

Bøsseflint

Som de fleste amatørarkæologer har erfaret, er der nogle fundgrupper der er sværere at have med at gøre end andre. En af disse fundgrupper er bøsseflint, der let kan forveksles med små forhistoriske skrabere. Internationalt set er der foregået en del forskning i bøsseflint (Skertchley 1879; Emy 1978; Hamilton & Emery 1988; Ballin 2012), men desværre kørte denne forskning lidt af sporet, og det er for eksempel en accepteret myte blandt internationale forskere at stort set al bøsseflint blev produceret enten i Storbritannien eller i Frankrig. Som danske arkæologer og amatørarkæologer ved, er dette ikke korrekt, og for eksempel Danmark havde en betragtelig national produktion (Hess 1968).

Som et resultat af de myter der cirkulerer om bøsseflint, har nærværende forfatter organiseret en international arbejdsgruppe der vil se på bøsseflintproduktionen i det nordlige, østlige og sydlige Europa, og ud over at organisere publiceringen af de indkommende artikler er det også mit arbejde at skrive en artikel om dansk bøsseflint. Desværre er der stort set ikke blevet forsket i denne fundgruppe siden Carsten Hess' banebrydende artikel i Skalk (1968), og jeg ville derfor være taknemmelig om Fund&Fortids læsere kunne

hjælpe med generelle oplysninger og illustrationer af deres fund.

Dansk bøsseflint

Da der stort set kun eksisterer én artikel om dansk bøsseflint (andre artikler om emnet er næsten fuldstændigt baseret på Hess' arbejde), er der naturligt nok meget vi ikke ved. Hess beskriver generelt bøsseflintværksteder i den østlige del af Sjælland, men selvom han også nævner et par bøsseflintproducerende husmænd fra Assens og Vejle, er det min overbevisning som nordjyde at der også må være blevet produceret mængder af bøsseflint i det nordlige Jylland. I betragtning af denne regions adgang til førsteklases flint ville import af sjællandsk bøsseflint ind i Nordjylland jo nærmest have været som at sælge sand i Sahara.

Brug for hjælp

Her har jeg brug for lidt hjælp fra jer amatørarkæologer. Jeg ville være meget taknemmelig om I ville sende eller e-maile mig oplysninger om jeres fundsteder (post- og e-mail-adresser nedenfor) og også gerne sende mig billeder af jeres fund. Måske kan vi finde de nord- og østjyske produktionssteder der i mine øjne må findes.

Et andet punkt hvor jeg har brug for jeres hjælp, drejer sig om bøsseflin-

tens karakter. I litteraturen beskrives dansk bøsseflint som om der er tale om en enkelt type, men hvis vi ser på for eksempel den britiske og franske bøsseflint, er der jo både ældre og yngre typer, og der er typer produceret for pistoler, karabiner, musketter og endog kanoner. Hvis I kunne e-maile mig billeder af jeres fund, vil det måske være muligt at få et første indtryk af en dansk bøsseflintstypologi. Hess nævner også import af bøsseflint ind i Danmark fra både Frankrig, Italien, Schweiz og "Siebenbürgen", så eksotisk bøsseflint findes givetvis også rundt omkring i Danmark. Desuden opererede både spanske og britiske styrker i landet under Napoleonskrigen, så spansk og britisk bøsseflint er antagelig også til stede (Spanierne brændte som bekendt Koldinghus ned).

Bøsseflinttyper

Jeg vil dog tro at det er nødvendigt først ganske kort at give en oversigt over de kendte bøsseflinttyper, så vi alle ved hvad vi taler om.

Groft set kan bøsseflint inddeles i to overordnede former, nemlig afslagsbaserede typer og flækkebaserede typer. Internationalt set er de afslagsbaserede typer ældst, og de flækkebaserede typer yngst. Dette gælder dog ikke for Danmark, hvor den mere produktive flækkebase-

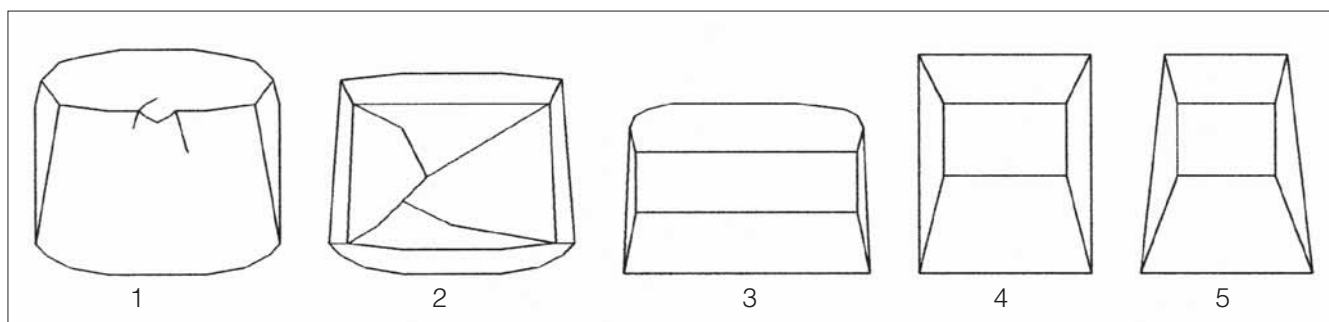

Fig. 1. 1) Britisk afslagsbaseret bøsseflint. 2) Dansk afslagsbaseret bøsseflint. 3) Fransk flækkebaseret bøsseflint. 4) Britisk flækkebaseret bøsseflint. 5) Østeuropæisk flækkebaseret bøsseflint

rede teknik aldrig blev indført. Fig. 1 giver en oversigt over nogle af de væsentligste former.

Britisk afslagsbaseret bøsseflint er baseret på afslag slået af undersiden af større afslag, og de har derfor gerne to glatte sider (to ventralsider) (fig. 2 øverst). Dansk afslagsbaseret bøsseflint, på den anden side, er almindeligvis slået af almindelige kerner, og de fleste af disse stykker har derfor de velkendte over- og undersider (ventrale og dorsale sider) (fig. 2 nederst). Fransk flækkebaseret bøsseflint består almindeligvis af brede stykker med afrundet "nakke" (omend andre varianter findes) (fig. 3), mens de tilsvarende britiske stykker er aflange rektangulære stykker (fig. 4). Østeuropæisk bøsseflint er mestendels udformet som fransk bøsseflint, men nogle stykker er aflange og trapezoide og genkendes nemt.

Som det fremgår af illustrationerne fig. 2-5, er der store forskelle i de anvendte flintformer. Hvor de britiske og østeuropæiske typer generelt er i sort flint, er de franske typer gerne i honningfarvet flint, mens de danske typer normalt er i grå flint.

Da den kant der er tænkt at skulle skabe gnisten ved at ramme ildstålet, i udgangspunktet er ret tynd, styrkes den gerne ved hjælp af en diskret retouche. På de fleste typer bøsseflint findes denne retouche på undersiden, men på dansk bøsseflint – som det ses i fig. 2 – findes den næsten altid på oversiden. Det betyder at det kan være meget svært at skelne nogle af disse genstande fra forhistoriske skraber, hvor skraberæggen vil være placeret det samme sted. Men med lidt øvelse lærer man hurtigt at skelne bøsseflint fra skraber.

Litteratur

- Ballin, T. B. 2012: 'State of the Art' of British Gunflint Research, with special focus on the early gunflint workshop from Dun Eistean, Lewis. *Post Medieval Archaeology* 46(1), 116-142.
[https://www.academia.edu/3407939/2012_State_of_the_Art_of_British_Gunflint_Research_with_special_focus_on_the_early_gunflint_workshop_from_Dun_Eistean_Lewis]
- Emy, J. 1978: *Histoire de la pierre a fusil*. Blois: Société d'Exploration de l'Imprimerie Alleaume.
- Hamilton, T. M. & Emery, K. O. 1988: *Eighteenth-Century Gunflints from Fort Michilimackinac and other Colonial Sites*. Mackinac Island: Michigan, Mackinac Island State Park Commission.
- Hess, C. 1968: De glemte flinthuggere fra Stevns. *Skalk* 1968:5, 9-15.
- Skertchley, S. B. J. 1879: *On the Manufacture of Gunflints, the Methods of Excavating for Flint, the Age of Palaeolithic Man, and the Connection (sic) between Neolithic Art and the Gunflint Trade*. *Memoirs Geol. Surv. England Wales*. London: His Majesty's Stationery Office.

Kontaktdata

Hvis Fund&Fortids læsere kunne tænke sig at hjælpe mig med fornyet forskning i dansk bøsseflint, kan jeg nås på følgende adresse:

Torben Bjarke Ballin
Banknock Cottage
Denny
Stirlingshire FK6 5NA
UK

E-mail-adresse:
litichresearch@btinternet.com

Fig. 2. Øverste række: Over- og underside af afslagsbaseret bøsseflint fra skibsvraget *The Invincible* (1758). Nederste række: Over- og underside af dansk afslagsbaseret bøsseflint fra en mark ved Lejre på Sjælland

Fig. 3 Fransk flækkebaseret bøsseflint

Fig. 4 Britisk flækkebaseret bøsseflint

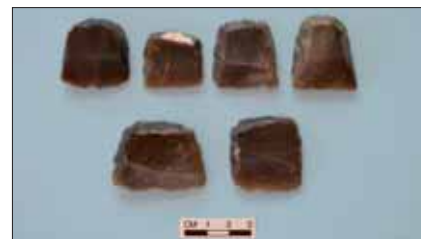

Fig. 5. Typisk østeuropæisk flækkebaseret bøsseflint. Det viste stykke er fra Modlin-fæstningen nær Warszawa, Polen

Gummerup i solskin

Formandens klumme

Årsmødet her i 2014 blev holdt i strålende solskin, godt besøgt og med en god stemning. Per Lotz påtog sig dirigentrollen (fig. 1), så alt var i gode hænder. Dagsordenen blev fulgt, og beretning og regnskab godkendt. Knud Bille (fig. 2) trak sig da han ikke længere kunne overse den lange tur til bestyrelsesmøderne, men ville gerne hjælpe SDA med vurdering af boggaver. I hans sted valgtes Freddy Arntsen, og som ny suppleant blev David Barry valgt. Konstitueringen gav ingen ændringer, så nogen vil nok sige: *alt ved det gamle*.

Da der ingen forslag var indkommet, tillod jeg mig at bringe et yderst følelsesladet emne på bane: Hvad gør man med en oldsagssamling som det stedlige museum ikke viser interesse for? Kunne man donere den til SDA ligesom bøger, eller hvad? Som det er nu, kommer der ofte en "antikvitethandler" og ryd-

der op, enten det er ved et dødsbo eller flytning til en mindre bolig. Oplysninger om fundstedet er under disse omstændigheder som regel borte, og oldsagerne er dermed uinteressante for museumsverdenen.

Det er et problem som ikke forsvinder ved at man stikker hovedet i busken. Jeg håber at især museerne vil komme med et bud på en løsning – deres magasinkapacitet er jo heller ikke ubegrænset.

Årets arkæolog blev en farverig og yderst engageret person, nemlig Jens Nielsen fra Kalundborg. Hvad han har deltaget i og præget af projekter gennem tiderne, er mangfoldige, enten det er udgravninger eller skriverier, foredrag, undervisning eller lokalt arbejde. Det er så moderne at have et CV. Skulle Jens have et sådant, ville det fylde 10 A4-sider skrevet på begge sider, vel at bemærke med småt!

Søren H. Andersen måtte desværre melde afbud, og i stedet holdt Hans Dal (fig. 1) et glimrende foredrag, godt krydret med fotos. Vi fik et godt indblik i besværlighederne ved at "grave" under vand, men lærte også en del om brødnid og økonomi. Her er et emne vi må tage op i SDA, da marinarkæologiens tilknyttede museer kun har små midler at gøre godt med og som regel ikke har en bygherre at læsse udgifterne over på.

En god dag i Gummerup. Jeg siger tak til de fremmødte, og tak for tilliden ved at lade mig stå i spidsen for SDA endnu et år.

Jan Andersen, formand.

PS: God sommer!

Fig. 1. Per Lotz (tv.) og Hans Dal

Fig. 2. Knud Bille

Jens Nielsen blev Årets Arkæolog!

Blandt deltagerne i SDA's årsmøde var valget af Jens Nielsen til Årets Arkæolog ikke overraskende meget populært. I danske arkæolog-kredse – både amatørernes og de professionelles – har Jens Nielsen gennem mange år været kendt som en dygtig udgraver og skribent, og hans navn har været ensbetydende med viden, seriøsitet og evne til at kommunikere. Enhver ved også at med Jens Nielsen er vi i Vestsjælland, nærmere betegnet Kalundborg og Kalundborg Arkæologiforening. SDA's formand henviste til hans imponerende CV. Kalundborg Arkæologiforening omtalte ham for nylig som *"foreningens dygtige, men meget beskedne drivkraft, lærerester, kasserer og redaktør i 27 år"*. Og medlem af Arkæologiforeningen Erik Lund Andersen understregede i sin tale på Årsmødet hvordan det er Jens Niensens eminente sociale forståelse der binder det hele sammen. Jens Nielsen har stået for eller på

anden måde deltaget i mere end 150 arkæologiske udgravninger. Han er engageret i lokalhistorisk arbejde, har undervist og skrevet bøger. Hans seneste bogudgivelse, *"Strejftog gennem stenalderen i Raklev Sogn"*, illustrerer de nævnte aspekter, men ikke mindst den altid nysgerrige åbenhed som denne ildsjæl besidder. Som bogen bl.a. præsenteres: *"Man bliver stum af forundring, når man ser en kæmpehøj. Her er oldtidens spor i vores landskab – og her er mange. Man ser de tunge sten, og ens sind fyldes med spørgsmål: Hvem blev gravlagt? Hvem gravede? Hvem sled med de tunge sten?"*.

Det var tydeligvis heller ikke tilfældigt at Jens Nielsen i sin takketale understregede den store betydning for både ham selv og for hele Kalundborg Arkæologiforening som det tætte og gensidigt tillidsfulde samarbejde med Kalundborg Mu-

seum har haft, ligesom medarbejdere på Nationalmuseet har været så gode lærere.

Tillykke Jens!

Peter Hoffmann

SDA'S BESTYRELSE OG SUPPLEANTER

Henrik Jan Andersen, formand
Lyremosen 1, Moseby, 4871 Horbelev
Tlf.: 54 44 41 42
E-mail: hjan755@msn.com

Niels Ishøj Christensen, næstformand
Gladsaxevej 100, 2. tv., 2860 Søborg
Tlf.: 39 67 07 12
E-mail: nielsglad@gmail.com

Niels B. Thomsen, redaktør Fund&Fortid
Bjørnsholmvej 44, 3500 Værløse
Tlf.: 44 48 18 08
E-mail: nbt@os.dk

Freddy Arntsen
Skovhaven 14, 3500 Værløse
Tlf.: 51 54 99 85
E-mail: arntsen@skovhaven.dk

Jørgen Meleschko
Vejlesøparken 31, 3. tv., 2840 Holte
E-mail: jorgen@meleschko.dk

Jan Frølich, suppleant
Lille Værløsevej 62, 3500 Værløse
Tlf.: 44 48 48 51
E-mail: janfroelich@gmail.com

David Barry, suppleant
Raklev Høje 40, 4400 Kalundborg
Tlf.: 59 56 56 60
E-mail: david@barry.dk

Karsten Bjarne Pedersen, kasserer
Broderskabsvej 8, 2000 Fredriksberg
Tlf.: 38 88 48 32
E-mail: kbp@pedersen.tdcadsl.dk

Jette Svane Hansen
Arkæologiklubben Flækken
2800 Lyngby
E-mail: jette.svane@gmail.com

John Petersen, sekretær
Hesselbæpark 47, 3520 Farum
Tlf.: 44 99 46 47
E-mail: oldmiden@gmail.com

FUND&FORTIDs REDAKTION

Niels B. Thomsen, redaktør
Bjørnsholmvej 44, 3500 Værløse
Tlf.: 44 48 18 08
E-mail: nbt@os.dk

Peter Hoffmann
Floradalen 8, 2830 Virum
Tlf.: 41 59 91 47
E-mail: hoffmann@phenenergy.dk

Niels Ishøj Christensen
Gladsaxevej 100, 2. tv., 2860 Søborg
Tlf.: 39 67 07 12
E-mail: nielsglad@gmail.com

Benny Staal,
Gåbensvej 212, 4800 Nykøbing F.
Tlf.: 51 62 16 94
E-mail: staal@familie.tdcadsl.dk

John Petersen
Hesselbæpark 47, 3520 Farum
Tlf.: 44 99 46 47
E-mail: oldmiden@gmail.com

Alan Tomlinson
Sorøparken 4, 2. tv., 4180 Sorø
Tlf.: 57 83 42 66
E-mail: alan_tomlin@hotmail.co

Iben Skibsted Klæsøe
Fasanvænget 267, 2980 Kokkedal
Tlf.: 49 14 64 98
E-mail: ibenskibsted@hotmail.com

Suzanne Barry, korrektur
Raklev Høje 40, 4400 Kalundborg
Tlf.: 59 56 56 60
E-mail: suzanne@barry.dk

Mogens Højgaard, regional redaktør
Smedebjergetvej 67, 7980 Vils
Tlf.: 97 76 73 19
E-mail: moge123@hotmail.dk

Preben Ravnsvad, regional redaktør
Platanvej 46, 1. th., 8930 Randers NØ
Tlf.: 86 15 41 07
E-mail: 52pre@skylinemail.dk

Klaus Thorsen, regional redaktør
Gamlevædevej 6, 3760 Gudhjem
Tlf.: 56 49 82 83
E-mail: guldgrisen@mail.dk

Knud Mølvig Bille, regional redaktør
Vesterled 21, 6400 Sønderborg
Tlf.: 74 48 94 59
E-mail: bille@dyb-net.dk

Jens Kjærgaard, regional redaktør
Blindebomsvej 33, 5500 Middelfart
Tlf.: 61 75 49 57
E-mail: jk@npj.dk

Arkæologi på havbunden

Historien om udgravningen af en stenalderboplads i Tybrind Vig

Bogen beskriver dansk marinarkæologis meget spændende historie fra dens begyndelse i 1957 frem til i dag og slutter med fremtidsperspektiver for marinarkæologien. Den er skrevet af amatør- og marinarkæolog Hans Dal, leder af Marine - Arkæologisk - Gruppe, Fredericia. Bogen udkommer umiddelbart efter udgivelsen af pragtværket om de videnskabelige resultater fra udgravningen af Tybrind Vig-bopladsen af Søren H. Andersen. Arkæologi på havbunden indeholder ud over beskrivelsen af marinarkæologiens historie en detaljeret beretning om fundet af Tybrind Vig-lokaliteten og udgravningen af bopladsen. Bogen er på dansk og på 148 interessante sider.

I en menneskealder har entusiastiske fritidsdykkere således ulønnet deltaget i undervandsarkæologiske undersøgelser langs de danske kyster i samarbejde med professionelle arkæologer. Det hele tog for alvor sin begyndelse i Tybrind Vig på Vestfyn, hvor Marine - Arkæologisk - Gruppe og andre amatørarkæologer over en tiårig periode mellem 1978 og 1987 foretog den første større udgravning af en stenalderboplads på havbunden.

Bogen er rigt illustreret med billeder og fortæller om alle de udfordringer gruppen stod over for. Her blev udviklet

nye udgravningsmetoder som krævede et stort og kompliceret apparat af forskelligt materiel, og som gruppen måtte opfinde og lade fremstille.

Et af bogens meget spændende og beskrivende afsnit er fortællingen om "En arbejdsdag i Tybrind Vig", hvor vi blandt andet stifter bekendtskab med den tamme rødspætte Olfert der hver dag får en sandorm af forfatteren.

Bogen er udgivet af Jysk Arkæologisk Selskab i samarbejde med Moesgaard Museum og Odense Bys Museum på Aarhus Universitetsforlag og koster 190 kr.

Bogen kan varmt anbefales! Når man har læst den, er man meget imponeret over den kæmpe indsats der beskrives, og man er stolt over at være amatørarkæolog!

Niels B. Thomsen

Hans Dal: Arkæologi på havbunden. Aarhus Universitetsforlag 2014

Sjællandstræf 2014 i Osted

Søndag den 21. september kl. 10-16

Igen i år mødes vi i de inspirerende rammer på **Osted Fri- og Efterskole**, 10 km sydvest for Roskilde. Da pladsen i foredragssalen tillader det, kan medlemmer tage familien med – også interesserede børn og unge. Alle under 18 år kommer ind for halv pris, en halvtredser. Pris for øvrige deltagere: kr. 100. Eftermiddagskaffe: kr. 25.

Reserver allerede dagen nu i din kalender! Yderligere oplysninger og tilmelding kan ske hos SDA's sekretær, John Petersen, e-mail: oldmiden@gmail.com eller tlf. 44 99 46 47. John har ikke telefonsvarer.

Femern Bælt-forbindelsen – de arkæologiske undersøgelser og resultater, samt status og nyt om helleristninger

Dagens program:

09:30-10:00: Ankomst, kaffe og betaling

10:00-10:15: Velkomst

10:15-12:30: To foredrag om arkæologien i forbindelse med Femern Bælt-projektet

12:30-13:45: Middagspause. Den medbragte mad kan nydes i skolens kantine. Drikkevarer kan købes

13:45-14:00: Evt. spørgsmål til formiddagens foredrag

14:00-16:00: Foredrag om helleristninger ved Gerhard Milstreu, inkl. 30 min.s kaffepause

16:00: Afslutning

Detaljeret program vil blive oplyst på SDA's hjemmeside, www.arkaeologi-sda.dk